

BIOLOGINĖS ĮVAIROVĖS APSAUGOS REGLAMENTAVIMAS: TARPTAUTINIAI IR NACIONALINIAI TEISĖS AKTAI

Imantas Lazdinis, Aušra Šaltenytė

Mykolo Romerio universiteto
Aplinkos politikos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Santrauka. *Biologinė įvairovė gyvybės palaikymui Žemėje yra nepaprastai svarbi, todėl jos išsaugojimui turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Bet kuri veikla ir jos įgyvendinimas bei kontrolė labai priklauso nuo trijų pagrindinių faktorių: visų pirma turi būti parengta ir patvirtinta teisinė bazė, po to reikalingos šių bazę įgyvendinančios institucijos su aiškiai nustatytomis kompetencijomis, ir galų gale turi būti šio įgyvendinimo kontrolę vykdančios institucijos.*

Yra nemažai praktinių biologinės įvairovės apsaugos būdų, ir vienas iš jų yra saugomų ekosistemų steigimas. Tarptautiniu mastu yra susitarta, kad saugomos teritorijos yra steigiamos siekiant išsaugoti rūšis bei ekosistemas. Tačiau nors Tarptautinė gamtos apsaugos sąjunga (IUCN) yra nustatiusi šešias saugomų teritorijų kategorijas, kai kurios šalys, jų tarpe ir Lietuva, naudoja savo nacionalinių saugomų teritorijų skirstymą kategorijomis. Dėl tokio skirtingo saugomų teritorijų klasifikavimo neretai kyla nesutarimų tarp skirtingų šalių mokslininkų bei aplinkosaugos specialistų ir visuomenės.

Šiame straipsnyje nagrinėjama biologinės įvairovės apsaugą reglamentuojanti tarptautinė teisinė bazė, nacionalinių teisės aktų atitikimas tarptautiniams teisės aktams. Atlikus šių teisės aktų lyginamąją analizę, daroma išvada, kad nacionaliniuose teisės aktuose taikomas saugomų teritorijų skirstymas kategorijomis yra per daug sudėtingas bei neretai sukelia įvairių skirtingų interpretacijų, todėl siūloma jį peržiūrėti ir supaprastinti.

Reikšminiai žodžiai: *biologinės įvairovės apsauga, saugomos teritorijos, teisės aktai.*

IVADAS

Gamtoje pastoviai vyksta tam tikri pokyčiai, kartu kinta ir biologinė įvairovė. Vienos rūšys išnyksta, jas pakeičia kitos, labiau sugebančios prisitaikyti prie aplinkos sąlygų pokyčių. Tačiau visi šie pokyčiai vyksta palengva, laipsniškai, ir išliekančios rūšys, nepatirdamos staigių stresų, turi galimybę prie jų prisiderinti. Toks rūšių sugebėjimas prisitaikyti yra

labai svarbus gyvybės palaikymui Žemėje, tuo pačiu sudarydamas palankias sąlygas ne tik dabartinės žmonių populiacijos išlikimui, bet ir suteikia galimybę išgyventi ateityje būsimums kartoms.

Yra visuotinai priimta manyti, jog biologinė įvairovė bei ekosistemos ir jų darbus naudojimas gali ženkliai padėti švelninti klimato pokyčius ir padėti žmonijai prisitaikyti prie tų pokyčių. Biologinė įvairovė ir ekosistemos gali padėti mums

išspręsti daugybę problemų, susijusių su globaliais aplinkos pokyčiais. Be lankusių ir stiprių ekosistemų nebūtų galima stabilizuoti ar švelninti klimato pokyčių bei jų poveikio. O kadangi miškų ekosistemos pasižymi didžiausia biologine įvairove, tai jų racionaliam naudojimui ir apsaugai yra skiriamas didžiausias dėmesys. Labai svarbi medžių savybė kaupti savo kamienuose anglį leidžia tikėtis, kad protingai ją panaudojant, žmonijai gali pavykti išspręsti daugumą klimato pokyčių keliamų problemų. Svarbu ir tai, kad į biologinės įvairovės apsaugą reikia žiūrėti kaip į siekį išsaugoti ne atskiras rūšis, o visą ekosistemą, kurioje ta ar kita rūšis egzistuoja. Toks požiūris yra vadinamas ekosisteminiu požiūriu.

Yra nemažai būdų, kaip galima apsaugoti biologinę įvairovę: galima atkurti erozijos pažeisto dirvožemio produktyvumą, reikalingą vietinėms rūšims augti, galima pašalinti iš teritorijos jai nebūdingas įvežtines rūšis, kurios paprastai išstumia vietines, galima atkurti nykstančias rūšis, atkuriant joms būdingą aplinką, galima atkurti jau išnykusias rūšis. Vienu iš labiausiai paplitusių biologinės įvairovės ir ekosistemų apsaugos būdų yra saugomų teritorijų steigimas.

Bet kuri veikla šiuolaikinėje visuomenėje, siekiant išvengti konfliktų tarp įvairių suinteresuotų visuomenės grupių, yra galima tik esant labai griežtam teisiniam reglamentavimui. Šiame straipsnyje nagrinėjami tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai, reglamentuojantys biologinės įvairovės apsaugą bei saugomų ekosistemų steigimą, jų panašumai ir skirtumai. Darbe taikyti dokumentų lyginamosios analizės, apibendrinamasis metodai.

TARPTAUTINIAI BIOLOGINĖS ĮVAIROVĖS APSAUGOS TEISĖS AKTAI

Tarptautiniu mastu kaip viena pagrindinių ekosistemų ir biologinės įvairovės išsaugojimo priemonių yra pripažįstamas saugomų teritorijų steigimas. Be to, jos taip pat teikia ir nemažai kitų paslaugų, padedančių darniam gamtinių išteklių naudojimui. Dėl tos priežasties daugelyje pasaulio šalių jau daugelį metų yra gerai išvystytos saugomų teritorijų sistemos. Dažnai jos kiekvienoje šalyje gerokai skiriasi, priklausomai nuo nacionalinių poreikių ir prioritetų bei taip pat nuo kiekvienos šalies teisinės bazės, institucinės sąrangos bei finansinių galimybių.

Nežiūrint į egzistuojančius nacionalinius saugomų teritorijų reglamentavimo skirtumus, siekiant išvengti įvairių skirtingų interpretavimų ir sukurti vieningą sistemą tarptautiniu mastu, yra priimti ir tarptautiniai apibrėžimai, skirstantys saugomas teritorijas į atskiras kategorijas. Tarptautinės gamtos apsaugos sąjungos (angl. *International Union for Conservation of Nature – IUCN*) Nacionalinių parkų ir saugomų teritorijų komisija (angl. *Commission on National Parks and Protected Areas – CNPPA*) parengė saugomų teritorijų paskirstymo kategorijomis vadovą. Šio vadovo tikslas buvo: įspėti valstybių vadovus apie saugomų teritorijų svarbą, paskatinti jas išvystyti saugomų teritorijų sistemas, pritaikytas prie nacionalinių ir vietinių sąlygų, tačiau įgalinančias išvengti įvairių nesusipratimų dėl įvairių skirtingų saugomų teritorijų apibrėžimų. Šio vadovo tikslas taip pat buvo paruošti tarptautinius standartus, leisiančius atlikti saugomų teritorijų aps-

kaitą regionuose ir visame pasaulyje, o taip pat palyginti jas tarp atskirų šalių. Toks vieningas standartas leidžia rinkti ir kaupti duomenis apie saugomas teritorijas, bendradarbiauti tarp visų suinteresuotųjų ekosistemų ir biologinės įvairovės išsaugojimu (IUCN, 2009).

Vadovaujantis IUCN apibrėžimu, saugoma teritorija yra „geografiškai apibrėžtas plotas, teisiškai atpažįstamas, išskiriamas ir tvarkomas, siekiant ilgalaikėmis gamtos apsaugos priemonėmis išsaugoti ekosistemų vykdomas funkcijas ir kultūrinės vertybes“. Nors visos saugomos teritorijos atlieka šiame apibrėžime keliamus pagrindinius tikslus, praktikoje dažnai saugomoms teritorijoms keliami tikslai labai skiriasi. Todėl IUCN išskyrė šešias saugomų teritorijų kategorijas, grindžiamas visų pirma pagrindiniu jų siekiu. **Ia kategorija: Griežto režimo gamtos rezervatai** – daugiausiai yra skirti mokslo tikslams. Jiems priskiriamos ypatingai vertingos sausumos ir/ar jūros teritorijos, pasižyminčios išskirtinėmis geologinėmis ar fiziologinėmis savybėmis ir/ar rūšimis, kuriose dažniausiai vykdomi tik moksliniai tyrimai ir/ar aplinkos monitoringas. **Ib kategorija: Laukinės gamtos teritorijos** - teritorijos, skirtos natūralios laukinės gamtos išsaugojimui. Šiai saugomų teritorijų kategorijai priskiriami didesni natūralios ar nežymiai pakeistos sausumos ir/ar jūros plotai, išlaikę savo natūralumą ir mažiausiai paveikti ūkinės veiklos, saugomi ir tvarkomi, siekiant išlaikyti jų natūralumą. **II kategorija: Nacionaliniai parkai** – saugomos teritorijos, tvarkomos siekiant išsaugoti ekosistemas ir skirtos rekreacijai. Tai – gamtinės sausumos ir/ar jūros teritorijos, skirtos: (a) išsaugoti vienos ar daugiau ekosistemų ekologinį vientisumą dabar-

tinei ir būsimoms kartoms; (b) apsaugoti nuo veiklos, nesuderinamos su teritorijai keliamais tikslais; (c) sudaryti galimybes lankytojų rekreacijai, dvasiniam poilsiui, moksliniams tyrimams vykdyti bei pažintiniams tikslams, nedarant žalos aplinkai. **III kategorija: Gamtos paminklai** – saugoma teritorija, skirta daugiausiai ypatingų gamtinių vertybių apsaugai. Šiai kategorijai priskiriamos saugomos teritorijos, kuriose yra viena ar daugiau ypatingos svarbos gamtos ar gamtos/kultūros vertybių, pasižyminčių savo būdingomis retomis, tipiškomis ar estetinėmis savybėmis ar kultūrinio paveldo svarba. **IV kategorija: buveinių/rūšių apsaugos teritorijos** – saugoma teritorija, kurioje ūkininkaujama siekiant išsaugoti tam tikrą rūšį arba buveinę. Šiai kategorijai priskiriamos sausumos ir/ar jūros teritorija, kuri tvarkoma taip, kad būtų išsaugomos sąlygos, reikalingos tam tikrų saugomų rūšių buveinėms. **V kategorija: saugomi sausumos/jūriniai kraštovaizdžiai** – saugoma teritorija, skirta daugiausiai sausumos/jūrinio kraštovaizdžio apsaugai ir rekreacijai. Šiai kategorijai priskiriami būdingi sausumos, pakrančių ir jūros plotai, kur ilgalaikė žmogaus veikla ir gamta sukūrė ypatingos estetinės, ekologinės ir/ar kultūrinės vertės teritorijas, kuriose dažnai yra gausi biologinė įvairovė. Tokio tradicinės veiklos integralumo išsaugojimas yra gyvybiškai svarbus siekiant išsaugoti ir vystyti tokias teritorijas. **VI kategorija: gamtinių išteklių saugomos teritorijos** – saugoma teritorija, kurioje vykdomas darnus gamtinių ekosistemų naudojimas. Šiai kategorijai priskiriami plotai, kuriuose yra mažiausiai pakeistų gamtinių sistemų ir kurie tvarkomi, siekiant išsaugoti bei palaikyti biologinę įvairovę, kartu tenkinant ir vi-

suomenės poreikius (IUCN, 2009).

Kaip matome, tarptautinis saugomų teritorijų skirstymas kategorijomis yra gana paprastas, visiems suprantamas ir patogus naudoti.

LIETUVOS SAUGOMŲ TERITORIJŲ KLASIFIKAVIMAS IR JO PALYGINIMAS SU TARPTAUTINIŲ

Lietuvoje jau nuo giles senovės vyravo pagarbus elgesys su aplinka, biologine įvairove bei ekosistemomis. Apie tai liudija įvairių kultinių šventųjų giraičių, šventųjų medžių, kitų gamtos objektų, reiškinių garbinimas. Feodalinio laikotarpio, kuomet didėjo dėmesys privačios nuosavybės apsaugai, taip pat buvo stiprinama gamtos išteklių, ypač susijusių su medžiokle, apsauga. Pirmosios specialiosios saugomos teritorijos, kuriose buvo pradėtas taikyti rezervatinis režimas, buvo įkurtos praėjusio šimtmečio ketvirtąjo dešimtmečio antroje pusėje. Tai buvo Žuvinto, Kiauneliškio ir Kamšos gamtiniai rezervatai (Baškytė ir kt., 2006).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Lietuvos Respublikos Seimas 1995 metais ratifikavo Biologinės įvairovės konvenciją. Tuo šalis įsipareigojo saugoti biologinę įvairovę, racionaliai naudoti jos komponentus, išsaugodama ją dabarties ir ateities kartoms. Tuometinė Aplinkos apsaugos ministerija parengė ir patvirtino Biologinės įvairovės išsaugojimo strategiją ir veiksmų planą (Vilnius, 1997), kuris buvo sėkmingai įgyvendintas. Tik gaila, kad dėl įvairių realių ir tariamų priežasčių šis veiksmų planas vis dar nėra atnaujintas, nors kai kurių numatytų veiksmų veikimo terminai jau senokai pasibaigę.

Saugomų teritorijų steigimo ir tvarkymo procesą Lietuvoje reglamentuoja

Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas (Vilnius, 2001), nustatantis visuoomeninius santykius, susijusius su saugomomis teritorijomis; jų sistemą, steigimo, apsaugos, tvarkymo ir kontrolės teisinius pagrindus, taip pat reglamentuojantis veiklą jose. Remiantis šiuo įstatymu, saugomos teritorijos yra steigiamos, siekiant apsaugoti gamtinio ir kultūrinio paveldo teritorinius kompleksus ir objektus, kraštovaizdį ir biologinę įvairovę, užtikrinant kraštovaizdžio ekologinį balansą, subalansuotą gamtinių išteklių naudojimą bei atkūrimą, sudarant sąlygas pažintiniam turizmui, moksliniams tyrimams ir aplinkos sąlygų monitoringui, išlaikant gamtinio ir kultūrinio paveldo teritorinius kompleksus ir objektus. Įstatymas taip pat numato priemones, padedančias įgyvendinti saugomoms teritorijoms keliamus uždavinius.

Lietuvos saugomų teritorijų sistema sudaro šios saugomų teritorijų kategorijos:

1) konservacinės apsaugos prioritetų teritorijos. Šiai kategorijai priskiriami šie saugomų teritorijų tipai: rezervatai, draustiniai ir paveldo objektai;

2) atkuriamosios apsaugos prioritetų teritorijos. Šiai kategorijai priskiriami šie saugomų teritorijų tipai: atkuriamieji sklypai, genetiniai sklypai;

3) ekologinės apsaugos prioritetų teritorijos. Šiai kategorijai priskiriamos ekologinės apsaugos zonos;

4) kompleksinės saugomos teritorijos. Šiai kategorijai priskiriami šie saugomų teritorijų tipai: valstybiniai parkai – nacionaliniai ir regioniniai parkai, biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos – biosferos rezervatai ir biosferos poligonai (LR Saugomų teritorijų įstatymas, 2001).

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad ši saugomų teritorijų sistema ir jų paskirtymas kategorijomis yra dar paprastesnis, negu siūloma tarptautinėje IUCN klasifikacijoje. Tačiau atidžiau panagrinėjus ją sudarančių saugomų teritorijų tipus, paaiškėja, jog ši sistema yra ypač sudėtinga. Norėdami tai pagrįsti, panagrinėsime šį paskirstymą detaliau.

Priklausomai nuo vertybių tipo, rezervatai yra skirstomi į gamtinius – skirtus ypač vertingo gamtinio kraštovaizdžio kompleksų apsaugai, ir kultūrinius – skirtus ypač vertingo kultūrinio kraštovaizdžio kompleksų apsaugai. Pagal steigimo ir organizavimo ypatumus rezervatai skirstomi į valstybinius, esančius valstybiniuose parkuose ir biosferos rezervatuose ir rezervacines apyrbes.

Draustiniai yra steigiami, siekiant išsaugoti gamtos ir kultūros paveldo teritorinius kompleksus bei vietas, užtikrinti kraštovaizdžio ir biologinę įvairovę bei ekologinę pusiausvyrą, išsaugoti laukinių augalų, gyvūnų bei grybų buveines ir rūšis, genetiniu požiūriu vertingas jų populiacijas, sudaryti sąlygas moksliniams tyrimams ir pažintiniam turizmui bei propaguoti gamtos ir kultūros paveldo teritorinius kompleksus (vertybes), vietas. Pagal saugomų gamtos ir kultūros paveldo teritorinių kompleksų (vertybių) pobūdį draustiniai skirstomi į gamtinius, kultūrinius ir kompleksinius. Gamtiniai draustiniai gali būti geologiniai, geomorfologiniai, hidrografiniai, pedologiniai, botaniniai, zoologiniai, botaniniai-zoologiniai, genetiniai, telmologiniai ir talasologiniai. Kultūriniai draustiniai gali būti archeologiniai, istoriniai, etnokultūriniai ir urbanistiniai. Kompleksiniai draustiniai gali būti kraštovaizdžio ir kartografiniai. O pagal steigimo ir vei-

klos organizavimo ypatumus draustiniai, kaip ir rezervatai, gali būti valstybiniai, savivaldybių ir esantys valstybiniuose parkuose ar biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijose.

Paveldo objektai skelbiami, kai norima išsaugoti gamtos ir kultūros paveldo objektus, išsaugoti kraštovaizdžio ir biologinę įvairovę, sudaryti sąlygas moksliniams tyrimams ir pažintiniam turizmui. Gali būti gamtos paveldo objektai, kai saugomi gamtinio kraštovaizdžio objektai, ir kultūros paveldo objektai, kuomet saugomos nekilnojamosios kultūros vertybės. Gamtos paveldo objektai dar skirstomi į geologinius, geomorfologinius, hidrogeologinius, hidrografinius, botaninius ir zoologinius. Kultūros paveldo objektai (arba nekilnojamosios kultūros vertybės) yra skirstomi į archeologinius (piliakalniai, kiti senovės gynybiniai įtvirtinimai), mitologinius (sakralinius), architektūrinius/inžinerinius ir dailės.

Atkuriamosios apsaugos prioriteto teritorijos steigiamos, siekiant atkurti veiklos nuskurdintas gamtos išteklių rūšis arba jų kompleksus, pagausinti bendrą gamtos išteklių fondą bei garantuoti atsinaujinančių gamtos išteklių išsaugojimą ir racionalų naudojimą. Ekologinės apsaugos prioriteto teritorijos steigiamos, siekiant užtikrinti bendrąją ekologinę kraštovaizdžio pusiausvyrą, išsaugoti saugomų bei geoeologiškai svarbių gamtinio ir kultūrinio kraštovaizdžio kompleksų ar objektų (vertybių) aplinką, izoliuoti juos nuo neigiamo veiklos poveikio bei sumažinti neigiamą ūkinių objektų poveikį žmogui ir aplinkai, taip pat užtikrinti ūkio objektų veiklą. Pagal veiklos pobūdį ekologinės apsaugos prioriteto teritorijos dar gali būti skirstomos į bendrosios ekologinės apsaugos,

buferinės apsaugos, fizinės, vizualinės, sanitarinės ir rezervuojančios apsaugos. Siekiant sumažinti neigiamą veiklos poveikį valstybiniam rezervatams, valstybiniam parkams, biosferos rezervatams, paveldo objektams, išsaugoti šių teritorijų regimąją aplinką, jiems nustatomos buferinės apsaugos zonos, o valstybiniam draustiniam jos gali būti nustatomos, jeigu tai yra būtina. Dar gali būti išskiriamos paviršinio vandens telkinių ekologinės apsaugos zonos, kuriomis siekiama apsaugoti, kad į vandens telkinius nepatektų pavojingų medžiagų, vandens telkinių krantai būtų apsaugoti nuo erozijos, būtų užtikrintas vandens telkinių pakrančių ekosistemų stabilumas, saugomas vandens telkinių pakrančių gamtinis kraštovaizdis bei jo estetinės vertybės, sudarytos palankios sąlygos rekreacijai.

Kaip jau buvo minėta, kompleksinių saugomų teritorijai priskiriami valstybiniai parkai ir biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos. Valstybiniai parkai yra steigiami, siekiant išsaugoti gamtinių ir kultūrinių požiūriais vertingą kraštovaizdį, tipiškas arba unikalias ekosistemas, atkurti sunaikintus ir pažeistus gamtinius bei kultūrinius kompleksus ir objektus (vertybes), sudaryti sąlygas moksliniams tyrimams gamtos ir kultūros paveldo apsaugos srityse, propaguoti ir remti Lietuvos regionų etnokultūros tradicijas, sudaryti sąlygas rekreacijai, pirmiausia pažintiniam turizmui, plėtoti aplinkosauginį švietimą, propaguoti ekologinę žemdirbystę bei įgyvendinti kitus valstybinių parkų nuostatuose numatytus jų steigimo tikslus. Pagal savo reikšmę valstybiniai parkai skirstomi į nacionalinius ir regioninius parkus. Nacionaliniai parkai tai tos saugomos teritorijos, kurios yra įsteigtos naciona-

linės svarbos gamtiniam ir kultūriniam kraštovaizdžiui, reprezentuojančiam šalies etnokultūrinių sričių gamtos bei kultūros savitumus, saugoti ir tvarkyti. Istorinių Lietuvos valstybingumo centrų kultūriniam kompleksams ir jų gamtinei aplinkai išsaugoti steigiami istoriniai nacionaliniai parkai. Regioniniai parkai – tai saugomos teritorijos, kurios yra įsteigtos gamtiniu, kultūriniu ir rekreaciniu požiūriais regioninės svarbos kraštovaizdžiui ir ekosistemoms saugoti, jų rekreaciniam bei ūkiniam naudojimui reglamentuoti. Istoriskai vertingiausiems regioniniams kultūriniam kompleksams bei jų gamtinei aplinkai išsaugoti steigiami istoriniai regioniniai parkai. Biosferos stebėsenos (monitoringo) teritorijos yra steigiamos, siekiant sukurti reprezentatyvią kompleksinės ekologinės stebėsenos (monitoringo) sistemą – stebėti, kontroliuoti, prognozuoti gamtinių sistemų pokyčius, atlikti biosferos naudojimo eksperimentus bei tyrimus, plėtoti ekologinį švietimą bei propagandą ir garantuoti gamtinių kompleksų apsaugą. Šioms teritorijoms priskiriami biosferos rezervatai ir biosferos poligonai. Biosferos rezervatai yra steigiami įgyvendinti tarptautinę biosferos pokyčių stebėsenos (monitoringo) programą ir atlikti gamtos saugos eksperimentus reprezentaciniuose natūraliuose gamtinių zonų kompleksuose bei juos supančiose teritorijose. Tuo tarpu biosferos poligonai yra steigiami vykdyti nacionalinę ir regioninę aplinkos stebėseną (monitoringą) ypatingą geoekologinę svarbą turinčiose teritorijose (LR Saugomų teritorijų įstatymas, 2001).

Taigi, vadovaujantis Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymu, 2010 metų sausio 1 dieną bendras nacionalinis saugomų teritorijų tinklas apėmė 1 020

500 ha plotą, kas sudarė 15,6 proc. visos šalies teritorijos. Todėl galima pasakyti, kad Lietuva sėkmingai įgyvendino Biologinės įvairovės konvencijos 8 straipsnio reikalavimą sukurti saugomų teritorijų sistemą (LR AM, 1999). Reikia pabrėžti, kad šis sudėtingas darbas buvo atliktas per palyginti trumpą laiką. Tačiau negalima nepastebėti ir to, kad ši sistema yra ganėtinai sudėtinga, ir kartais neatitinkanti tarptautinių susitarimų. Šiuo metu Lietuvoje iš viso yra išskirtos 1 107 saugomos teritorijos: 6 rezervatai, 261 valstybinis draustinis, 111 savivaldybių draustinių, 662 saugomi gamtos objektai, 3 atkuriamieji sklypai, 5 nacionaliniai parkai, 30 regioninių parkų, 1 biosferos rezervatas, 28 biosferos poligonai (Lietuvos miškų statistika, 2010). Be viso to, Europos Sąjunga, siekdama šalyse narėse išsaugoti europinės svarbos rūšis ir buveines, yra įsteigusi europinės svarbos teritorijų tinklą Natura 2000. Todėl be nacionalinės svarbos saugomų teritorijų tinklo, 2010 m. sausio 1 d. Lietuvoje dar buvo išskirtos ir europinės svarbos

Natura 2000 teritorijos, kurių bendras plotas buvo 810,1 tūkst. ha, kas sudarė 12,4 proc. šalies ploto. Be jokios abejonės, dalis šių plotų persidengia, taip papildydamos viena kitą bei apsaugodamos rūšis, vertingiausias tiek nacionaliniu, tiek ir tarptautiniu mastu. Kad Lietuvoje yra ekosistemų, vertingų ne vien nacionaliniu, bet ir tarptautiniu mastu, rodo ir tai, kad kai kurios šalies saugomos teritorijos yra įtrauktos į Pasaulio paveldo sąrašą (UNESCO), kitos – į Tarptautinės svarbos šlapynių sąrašą (Ramsar'o konvencija), o kai kurios Baltijos jūros priekrantės teritorijos priklauso Baltijos jūros apsaugos teritorijoms (HELCOM).

Tokia sudėtinga saugomų teritorijų klasifikacija neretai sudaro keblumą jas identifikuojant, sukelia bereikalingą įtampą tarp aplinkosaugininkų ir žemių naudotojų bei valdytojų, kuomet sunku pagrįsti tokių teritorijų išskyrimo reikalingumą. Dar blogiau, kai nacionalinis saugomos teritorijos apibrėžimas neatitinka adekvačiam tarptautiniam saugomų teritorijų apibrėžimui (1 lentelė).

1 lentelė. Kai kurių saugomų teritorijų apibrėžimų palyginimas

IUCN apibrėžimas	LR saugomų teritorijų įstatymo apibrėžimai
Saugoma teritorija	
Saugoma teritorija yra geografiškai apibrėžtas plotas, teisiškai atpažįstamas, išskiriamas ir tvarkomas, siekiant ilgalaikėmis gamtos apsaugos priemonėmis išsaugoti ekosistemų vykdomas funkcijas ir kultūrinės vertybes.	Saugomos teritorijos – sausumos ir/ar vandens plotai nustatytais aiškiais ribomis, turintys pripažintą mokslinę, ekologinę, kultūrinę ir kitokią vertę ir kuriems teisės aktais nustatytas specialus apsaugos ir naudojimo režimas (tvarka).

IUCN apibrėžimas	LR saugomų teritorijų įstatymo apibrėžimai
Rezervatas	
Tai sausumos ir/ar jūros teritorija, apimanti ypatingos vertės ar tipiškas ekosistemas, geologines ar fiziologines savybes ir/ar rūšis, naudojama dažniausiai moksliniams tyrimams ir/ar aplinkos monitoringo tikslams.	Rezervatai steigiami, siekiant išsaugoti nepalietų gamtinių procesų eigą ar išlaikyti teritorinių kompleksų ir kultūros paveldo objektų (vertybių) autentiškumą, išsaugoti būdingą ar unikalų gamtinį ar kultūrinį kraštovaizdį ir ten esančius paveldo objektus, išsaugoti vertingas gamtines ekosistemas, buveines, laukinės floros, grybų ir faunos rūšių genofondą, organizuoti nepertraukiamus mokslinius tyrimus ir monitoringą bei muziejų veiklą, išsaugoti teritorinius gamtinio ir kultūrinio paveldo kompleksus ir objektus (vertybes).
Nacionalinis parkas	
Saugoma teritorija, dažniausiai tvarkoma siekiant išsaugoti ekosistemas ir rekreacijai. Tai natūrali sausumos ir/ar jūros teritorija, skirta a) išsaugoti vienos ar daugiau ekosistemų ekologinį vientisumą esančioms ar būsimoms kartoms; b) apsaugoti nuo veiklos, neigiamai įtakojančios išskirtą teritoriją; ir c) tenkina dvasinius, mokslinius, auklėjamuosius, rekreacinius lankytojų poreikius, susijusius su aplinkos ir kultūros vertybėmis.	Saugomos teritorijos, įsteigtos nacionalinės svarbos gamtiniam ir kultūriniam kraštovaizdžiui, reprezentuojančiam šalies etnokultūrinių sričių gamtos bei kultūros savitumus, saugoti ir tvarkyti.
Gamtos paminklai – Paveldo objektai	
Saugoma teritorija, skirta daugiausiai ypatingų gamtinių vertybių apsaugai. Šiai kategorijai priskiriamos saugomos teritorijos, kuriose yra viena ar daugiau ypatingos svarbos gamtos ar gamtos/kultūros vertybių, pasižyminčių savo būdingomis retomis, tipiškais ar estetinėmis savybėmis ar kultūrinio paveldo svarba.	Paveldo objektai skelbiami, kai norima išsaugoti gamtos ir kultūros paveldo objektus, išsaugoti kraštovaizdžio ir biologinę įvairovę, sudaryti sąlygas moksliniams tyrimams ir pažintiniam turizmui. Gali būti gamtos paveldo objektai, kai saugomi gamtinio kraštovaizdžio objektai, ir kultūros paveldo objektai, kuomet saugomos nekilnojamosios kultūros vertybės.

Kaip matome, kai kurių saugomų teritorijų tarptautiniai ir nacionaliniai apibrėžimai skiriasi, ir kartais – net labai. Net nacionalinio parko apibrėžimas, jeigu suprasime pažodžiui, pagal IUCN apibrėžimą būtų daugiau gamtinė teritorija, siekianti išsaugoti ekosistemas ir pritaikyta

rekreacijai. Tuo tarpu mes puikiai žinome, kad Lietuvos nacionaliniai parkai yra įsteigti saugoti ir tvarkyti nacionalinės svarbos gamtinį ir kultūrinį kraštovaizdį. Tuo labiau nacionalinių parkų kategorijai pagal IUCN klasifikavimą neturėtų būti priskiriamas Kuršių Nerijos nacionalinis

parkas, kuris savo savybėmis labiau tiktų būti priskirtas pagal IUCN klasifikaciją V saugomų teritorijų kategorijai: saugomi sausumos/jūriniai kraštovaizdžiai, kuriai priskiriami būdingi sausumos, pakrančių ir jūros plotai, kur ilgalaikė žmogaus veikla ir gamta sukūrė ypatingos estetiškos, ekologinės ir/ar kultūrinės vertės teritorijas, kuriose dažnai yra gausi biologinė įvairovė.

Ir tai nėra būdinga vien Lietuvai, kadangi tai pažymima ir IUCN rekomendacijose (Dudley, 2008), kur konstatuojama, jog tai, kad šalis nusprendė kurią nors teritoriją pavadinti nacionaliniu parku, dar nereiškia, kad ši teritorija ir turi būti tvarkoma kaip nacionalinis parkas.

Miškų biologinės įvairovės apsaugos ypatumai

Dar reikėtų atskirai paminėti kai kurias biologinės įvairovės apsaugos ypatybes miško ekosistemose. Lietuvoje miškai užima apie trečdalį šalies teritorijos. Didėjantis žmonių skaičius taip pat didina ir vartojimą, taip pat ir miško išteklių ir iš jo gaunamų gaminių. Ši tendencija jau pasiekė kritinę ribą, kai vartojimas gali padaryti žalą ir miško ekosistemoms. Todėl 1992 metais Rio de Žaneire buvo priimta Darnaus vystymosi koncepcija, pagrįsta trimis pagrindiniais lygiaverčiais principais: aplinkos apsaugos, ekonominio ir socialinio vystymo. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2003 metais patvirtino Nacionalinę darnaus vystymosi strategiją (Vilnius, 2009), kurios ilga-

laikiais tikslais įvardinama kraštovaizdžio ir biologinės įvairovės, gamtinio ir kultūrinio paveldo apsauga, racionaliai juos naudojant. Tai reiškia, kad šie tikslai keliami ir miško ūkiui, kadangi miško ekosistemos pasižymi gausiausia biologine įvairove, todėl ir jų apsaugai turi būti skiriamas ypatingas dėmesys. Be to, miškų ekosistemos ir iš jų gaunami produktai žymia dalimi prisideda ne tik prie ekologinės, bet ir prie ekonominės krizės neigiamo poveikio sušvelninimo: sukuriamos darbo vietos, o kartais miškas yra vos ne vienintelis vietinių bendruomenių pragyvenimo šaltinis. Miškuose susidaro labai palankios sąlygos ne tik rūšims prisitaikyti prie kintančių aplinkos sąlygų, bet ir tenkinti visuomenės poreikius, tiekiant įvairius produktus ir gaminius. Miškai formuoja kraštovaizdį, skatina naują su mišku susijusią veiklą, tokią, kaip rekreacija, turizmas, taip pat reikšmingai prisideda prie globalaus klimato šiltėjimo švelninimo, kaupdami atmosferos anglies dvideginį. Todėl tai reiškia, kad miškuose negalima neregamentuojama veikla, o leidžiamas tik darnus ūkininkavimas. Tai pabrėžiama ir Lietuvos miškų ūkio politikoje (Vilnius, 2002), kurioje teigiama, jog miškai atlieka ir ekologines, ir ekonomines- komercines, ir socialines funkcijas. Lietuvos Respublikos miškų įstatyme (Vilnius, 2001) numatyta, kad šalies miškai, priklausomai nuo jų funkcinės paskirties, yra skirstomi į keturias grupes (2 lentelė).

2 lentelė. Lietuvos Respublikos miškų paskirstymas grupėmis

I grupė – rezervatiniai miškai. Tai valstybinių rezervatų, valstybinių parkų bei biosferos monitoringo teritorijose esančių rezervatų ir rezervatinių apyubių miškai. Ūkininkavimo tikslas – palikti miškus natūraliai augti. Miško kirtimai, išskyrus Saugomų teritorijų įstatyme ir rezervatų nuostatuose numatytus atvejus, neatliekami.

II grupė – specialios paskirties miškai. Joje skiriami:

A – ekosistemų apsaugos miškai. Kraštovaizdžio, telmologinių, pedologinių, botaninių, miško genetinių, zoologinių, botaninių-zoologinių draustinių ir šių rūšių draustinių, esančių valstybiniuose parkuose bei biosferos monitoringo teritorijose, miškai, saugomų gamtos išteklių sklypų, priešeroziniai ir kiti miškai. Ūkininkavimo tikslas – išsaugoti arba atkurti miško ekosistemas ar atskirus jų komponentus. Stichinių arba biotinių veiksnių sudarkyti, blogos sanitarinės būklės medynai kertami neplynais arba plynais sanitariniais kirtimais. Gamtinę brandą pasiekę medynai gali būti kertami pagrindiniais neplynais kirtimais;

B – rekreacinės paskirties miškai. Tai miško parkai, miestų miškai, valstybinių parkų rekreacinių zonų miškai, rekreaciniai miško sklypai ir kiti poilsiui skirti miškai. Ūkininkavimo tikslas – formuoti ir išsaugoti rekreacinę miško aplinką. Blogos sanitarinės būklės, sudarkyti stichinių arba biotinių veiksnių medynai kertami neplynais arba plynais sanitariniais kirtimais. Gamtinę brandą pasiekę medynai gali būti kertami pagrindiniais neplynais kirtimais. Leidžiami visų rūšių ugdymo, sanitariniai ir kraštovaizdžio formavimo kirtimai. Kertama ne poilsavimo sezono metu, išskyrus stichinių arba biotinių veiksnių sudarkytus medynus.

III grupė – apsauginiai miškai. Tai geologinių, geomorfologinių, hidrografinių, kultūrinių draustinių, šių rūšių draustinių, esančių valstybiniuose parkuose bei biosferos monitoringo teritorijose, miškai, apsaugos zonų ir kiti miškai. Ūkininkavimo tikslas – formuoti produktyvius medynus, galinčius atlikti dirvožemio, oro, vandens, žmogaus gyvenamosios aplinkos apsaugos funkcijas. Leidžiami neplyni ir nedidelio ploto (iki 5 hektarų) plyni, ugdymo bei sanitariniai kirtimai.

IV grupė – ūkiniai miškai. Tai visi kiti miškai, nepriskirti I–III miškų grupėms. Ūkininkavimo tikslas – laikantis aplinkosaugos reikalavimų, formuoti produktyvius medynus, nepertraukiamai tiekti medieną. Leidžiami visi kirtimai. Plynų kirtimų biržės negali būti didesnės kaip 8 hektarų.

I grupės – rezervatiniai miškai – užima 26 200 ha (1,2 proc.), II grupės – specialios paskirties miškai – 263 600 ha (12,2 proc.), III grupės – apsauginiai miškai – 335 100 ha (15,5 proc.), IV grupės – eksploataciniai miškai – 1 535 000 ha (71,1 proc.) (Lietuvos miškų ūkio statistika 2010). Akivaizdu, kad apie trečdalis visų šalies miškų vykdo apsaugines funkcijas. Turint omeny vis didėjantį miškų ekologinį vaidmenį, galima prognozuoti, jog palaiapsniui vis mažės eksploatacinių miškų, ir gali būti, jog ateityje jų iš viso nebeliks.

Neatsitiktinai šiandien nacionaliniai parkai, medžioklės ir kiti laukinės gamtos draustiniai užima apie 13 procentų visų planetos miškų, kas 1990 metais sudarė apie 94 milijonus hektarų.

Svarbiausia šių miškų funkcija yra būtent biologinės įvairovės apsauga bei dirvos ir vandens išteklių, o taip pat kultūrinio paveldo apsauga. Lietuvos nacionaliniuose parkuose miškai užima 89 397 ha, kas sudaro 57 proc. jų teritorijos, o regioniniuose parkuose – 199 704 ha arba 44 proc. Iš viso miškai saugomose teri-

torijose ir biologinei įvairovei svarbiose teritorijose 2009 sausio 1 d. užėmė 707,5 tūkst. ha (LR AM, 2010).

Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, yra nemažai rūšių, kurioms gresia išnykimas, kadangi jos gyvena senų ir džiūstančių medžių kamienuose, virtoliuose, jų kamienuose, kitose vietose, reikalingose šių rūšių egzistavimui. Ūkininkaujant dažnai tokios vietos yra sunaikinamos, todėl būtina jas išsaugoti. Todėl ir Lietuvos miškų ūkio politikoje (Lietuvos miškų..., 2002) yra nustatytas reikalavimas siekti miške išlaikyti artimas natūralioms sąlygas, siekiant išsaugoti biologinę įvairovę, ypač rūšis, kurioms gresia išnykimas. Šiam tikslui Lietuvos miškuose buvo išskirtos kertinės miško buveinės, kurių koncepcija buvo parengta Švedijoje. Kertinės miško buveinės (KMB) yra nepažeistas miško plotas, turintis geras sąlygas egzistuoti retoms, saugomoms, nykstančioms ir pažeidžiamoms rūšims (LR AM, 2005). Lietuvos miškuose yra išskirta 17,6 tūkst. hektarais kertinių miško buveinių. Nors kai kurios jų užima nemažą plotą, tačiau, deja, jų išskyrimas ir tvarkymas nėra reglamentuotas Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymu, o priklauso tik nuo šalies miškų valdytojų ir naudotojų geranoriškumo ir supratimo.

IŠVADOS

1. Lietuva sėkmingai vykdo tarptautinius įsipareigojimus biologinės įvairovės apsaugos srityje: turi gerai išvystytą saugomų teritorijų sistemą, kuri buvo suformuota per palyginti trumpą laikotarpį.

2. Lietuvoje iš viso yra išskirtos 1 107 saugomos teritorijos, kurios užima 15,6 proc. šalies teritorijos.

3. Siekiant išvengti įvairių skirtingų interpretavimų ir sukurti vieningą saugomų teritorijų sistemą tarptautiniu mastu, yra priimti ir tarptautiniai apibrėžimai, skirstantys saugomas teritorijas į atskiras kategorijas.

4. Lietuvos saugomų teritorijų sistema yra ganėtinai sudėtinga, ir kartais kai kurių saugomų teritorijų apibrėžimai neatitinka tarptautinių susitarimų.

5. Saugomų teritorijų įstatymu nėra reglamentuotas kertinių miško buveinių išskyrimas ir tvarkymas, nors jos taip pat sudaro nemažą plotą.

6. Reikėtų peržiūrėti šalies saugomų teritorijų paskirstymą kategorijomis, kas padėtų išvengti nesutarimų tarp užsienio ekspertų bei tų teritorijų valdytojų, taip pat padėtų išvengti konfliktų, pasitaikančių tarp saugomų teritorijų administracijų bei žemių valdytojų.

Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Saugomų ekosistemų vertinimas socialiniu-ekologiniu aspektu“.

LITERATŪRA

1. Baškytė R. ir kt. 2006. Lietuvos saugomos teritorijos. Lututė. Kaunas.
2. Dudley N. 2008. Guidelines for Applying Protected Area Management Categories. IUCN, Gland, Switzerland.
3. Erg B. 2010. IUCN Protected Area Management Categories and UNESCO Designations. Rome.

4. IUCN Protected Area Management Categories. http://www.iucn.org/about/work/programmes/pa/pa_products/wcpa_categories/ [žiūrėta 2011-11-11].
5. Lietuvos miškų ūkio politika ir jos įgyvendinimo strategija. Valstybės žinios. 2002, Nr. 93-4029.
6. Lietuvos Respublikos miškų įstatymas. Valstybės žinios. 2001, Nr. 35-1161.
7. Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymas. Valstybės žinios. 2001, Nr. 108-3902.
8. LR AAM. 1997. Lietuvos Respublikos biologinės įvairovės išsaugojimo strategija ir veiksmų planas. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos ministerija. Vilnius, 1997.
9. LR AM. 1999. Biologinės įvairovės konvencija. LR aplinkos ministerija. Vilnius, 1999.
10. LR AM. 2005. Kertinių miško buveinių inventorizavimas Lietuvoje. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. Vilnius, 2005.
11. LR AM. 2010. Lietuvos miškų ūkio statistika 2010. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, Valstybinė miškotvarkos tarnyba. Kaunas, 2010.
12. Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. Valstybės žinios. 2009, Nr. 121-5215.

REGULATION OF BIOLOGICAL DIVERSITY PROTECTION: INTERNATIONAL AND NATIONAL RULES

Imantas Lazdinis, Aušra Šaltenytė

Summary

Protected areas are internationally recognised as a major tool in conserving species and ecosystems, and there are no disagreements. International Union for Conservation of Nature (IUCN) has defined a series of six protected area management categories, based on primary management objective. But some countries and Lithuania as well, often have their national systems of protected areas developed over many years. That's why very often arise some contradictions between scientists and in society as well concerning quantity of protected areas in Lithuania.

This study focuses on disagreement between regimentation of Lithuanian protected areas and international protected areas. The study shows that both on the national level and on the EU level, biodiversity protection has common goal to protect local species and ecosystems. It is been concluded, as the main issues, that there is a need to revise classifying of national protected areas what would enable more easily to define them.

Keywords: *biological diversity protection, protected areas, rules.*